

ՏԵՍԱԿԵՏ

ՄԱՐԻԱՍ ՌԱՖԻԿԻ ՇՈՒԻՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ԱՔԵՂԱՆ ԵՎ ԿՈՒՅՐ ՎԱՆԱԿԱՆԸ ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹԻ «ՀԻՆ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐ»-ՈՒՄ

Լևոն Շանթի «Հին աստվածները» դրամայում Աբեղան կուսակրոն հոգևորական է: Վանահայրը նրան նախապատրաստում է ամենախոր հոգևոր ծառայության: Աբեղան դեռ հլու է, քանի որ հոգու խորքում ալեբախումներ չունի: Ծովի և Սեդայի սիմվոլով Շանթն իր հերոսին ենթարկում է փորձության. առաջին իսկ շփումը կյանքի և կնոջ հետ ավարտվում է Աբեղայի պարտությամբ: Զարթնում է մարդու երկակի բնույթի մութ կողմը, զարթնում է կյանքը վայելելու անհագ տենչը, ասել, թե պարտվում է մարդու երկակիության մյուս երեսը՝ բանականն ու լուսավորը, ճիշտ չէ, քանի որ Աբեղան դեռ շատ է երիտասարդ՝ սեփական արարքներն ու մտքերը կառավարել կարողանալու համար: Նա փորձում է վերաիմաստավորել մինչ այդ իր ապրածը՝ նոր-նոր ոտք դնելով գիտակցական կյանքի շեմին, բայց կենսափորձը շատ փոքր լինելով՝ նա խճճվում է որոնումների լաբիրինթոսում: Իսկ հոգում խուլ գվվում է մի տարերք՝ նման հսկայական լեռները փլուզման սպառնացող ընդերքում գալարվող ջրի, հոգու փլուզում, որի տակ կմնա հենց տերը: Նրա հոգում արթնացել է կյանքը ճանաչելու և վայելելու հսկա մի տենչ: Եվ որ ամենաահավորն է, նա հստակ չի գիտակցում, բայց ներքին ձայնով զգում է, որ ինքը կյանքի կրկեսում պարտվողներից չի լինելու, նա զգում է իր ներքին ուժն ու կարողությունը՝ դիմակայելու գոյության կռվում և **հաղթելու**: Մական երիտասարդ հասակը նրան հնարավորություն չի տալիս սթափ ընտրություն կատարելու. նա շարունակ կասկածում է, քանի որ Վանահորն աշակերտելով՝ նրա քարոզներն ընդունել է որպես ճշմարտություն: Աբեղայի հոգու տառապանքը Շանթը վեր է հանում հրաշալի գուգորդումներով՝ հոգեվերլուծության ամենագործածական եղանակներից մեկով, երբ ինչ-որ իրավիճակում գուգորդումներ են ծնվում անձի մեջ, որոնք աստիճանաբար «դուրս են նետում» հոգու ամենագաղտնի անկյունում թաքնվածը: «**Աբեղան** - (Խաչին առջև ծունր իջնելով) Ես կորսված մեղավոր մըն եմ, փրկե՛ ինձի, Տե՛ր. ես ինկած հանցավոր մըն եմ, օգնե՛ ինձի, Տե՛ր. մեղքի մեջ խեղդվող մըն եմ, բռնե՛ ձեռքես, Տե՛ր: Տե՛ս, մեղքի ծովուն մեջ, մեղքի ծովուն մեջ, ծովուն, ծովուն...»¹:

Աղոթքի իրար հաջորդող բառերի միջև մեղքի ծովը ծնում է մեկ այլ գուգորդում՝ կյանքի ծովը: Աբեղային հոգու խորքում ձգում է **կյանքի ծովը**. Շանթը հոգեվերլուծությամբ դուրս է հրում այս թաքնված մտքի վր: Սեդային հանդիպելով՝ Աբեղան **հասկանում է**, որ իր կյանքը դարձել է մի մեծ կշեռքի երկու նժար, որոնցից մեկին դրված է կյանքն իր փոթորիկներով ու Սեդայով, իսկ մյուսին՝ այն ուղին, որով իրեն

¹ Լևոն Շանթ, Երկեր, Երևան., 1989 թ., էջ 369 (հաջորդ մեջբերումների էջերը կտրվեն տեղում):

ուզում է առաջնորդել Վանահայրը: Թե ինչ կա Վանահոր ցույց տված ուղու վերջում, դա հասու չէ Աբեղային, դրան նա հասնելու է տարիների՝ ձնագնդի պես գլորվելով և փորձի ահագնանալով: Իսկ ներկա պահին մարդու հոգում զարթնել են պղտոր բնագոյները:

«Աբեղան - Ահա՛ եկեր եմ քեզի ըսելու, որ սխալ ես:

Վանահայրը - (Ահաբեկ ու ապշած) Իսկ դո՞ւն, իսկ դու՞ն աստիկա ուրկե գիտես:

Աբեղան - (Ցած ու խորհրդավոր) Ես, ես տեսա՛:

Վանահայրը - Տեսա՞ր, դո՞ւն, իմ մե՞ջս. ինչպե՞ս տեսար:

Աբեղան - Քո՛ւ մե՛ջդ, ինչպես թե՛ քու մեջդ: Ոչ՛. ես տեսա հո՛ն՝ դուրսը» (էջ 402):

Հոգեբանորեն լիովին համոզիչ է այս գուսպ երկխոսությունը. Աբեղան ի վիճակի չէ հասկանալու Վանահորը, իսկ Վանահայրն էլ ահաբեկված է, թե իր ներսում են տեսնում պղտոր բնագոյները: Մինչ կյանքի ծովը մագնիսի պես դեպի իրեն կձգեր Աբեղային, նա դեռ հոգեկան տուրբառումների մեջ է: Նրան տանջում է ներքին Կասկածը՝ հոգում զարթնած հարցադրումներին և զգացմունքներին հստակ պատասխանելու դատապարտված եսենիյան «սև մարդը», կարամագովյան սատանան, շեքսպիրյան ուրվականը, ներքին հավատաքննիչը, երկրորդ, երկփեղկված ես-ը՝ Ճերմակավորը: Մեծ անհատականություններին բնորոշ է երկփեղկված էութենականությունը, որն արվեստում հիմք է ծառայում կերպարի ողբերգականության համար: Աբեղայի ողբերգությունն ի՞ր մեջ է, իր հոգեկան կերտվածքի, ներքին անհաշտ որոնումների, հակասական բախումների՝ Աբեղա - Կասկած = Ճերմակավոր, հոգեկան պառակտման մեջ: Հոգևոր ծառայության համար ընտրվածները բացառիկներ են լինելու: Հ. Թումանյանի «Մերժած օրենքի» գլխավոր կերպարը շատ բանով հիշեցնում է շանթյան Աբեղային: Երկուսն էլ ձևավորվում են նույն միջավայրում, ունեն հոգեկան նույն ալեկոծումները, նույն տառապանքը. պատճառը պետք է փնտրել անձի հոգեկան խառնվածքում. չէ՞ որ նրանց շուրջ անթիվ-անհամար «Աստծո սպասավորներ» կան, որոնց հոգիներն անխռով են, առանց այս աստիճանի ալեկոծումների: **Ողբերգականությունը անձի ներանձնային հոգեկան որակ է, որով պայմանավորվում է տվյալ անհատի վարքը, նման անձը սեփական կամքով ինքն է ընտրում իր ճակատագիրը.** որն այլ կերպ լինել չի կարող, քան **ողբերգական:**

Շանթի կերտած Աբեղան ճշմարիտ գեղարվեստական կերպար է, որի խորքում ողբերգականի գեղագիտական կատեգորիան է իշխում: Աբեղայի երկփեղկված երկրորդ ես-ը նրանից պահանջում է մեկ հարցի պատասխան. ո՞րն է կյանքի իմաստը: Ի վերջո, ի՞նչ է փնտրում ինքը, ինչո՞ւ պետք է հետևի Վանահորը կամ ինչո՞ւ չպետք է հետևի: Հոգեվերլուծական գուգորդումներով Շանթը կերպարին կանգնեցնում է նոր փաստի առջև. նա ճգնավորի փորած փոսի մոտ է, փոս, որը աշխատանքի հետևանք է, տքնաջան, տևական, անընդհատ, անդուլ աշխատանքի հետևանք: Ողջ կյանքի սիմվոլիկ պատկերն է սա՛ տքնաջան աշխատանք, որի նպատակն ու իմաստը կարելի է ամփոփել Գառնու տաճարի բաղնիքի խճանկարի հունարեն լակոնիկ արձանագրությամբ. «Աշխատեցինք՝ ոչինչ չստանալով»²: Ճգնավորը բացատրում է Աբեղային կյանքի իմաստը... բայց այդ ո՞ր փիլիսոփան է կարո-

² Հ. Ժամկոչյան, Ա. Աբրահամյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Ս. Պողոսյան, Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, 1975 թ., էջ 209:

ղացել մարդկության պատմության դարավոր քառուղիներում միանշանակ և անսխալ պատասխանել այդ հարցին: Իսկ ո՞վ է ճգնավորը, որ կարողանա պատասխանել այդ հարցին: Եթե Աբեղա (Ճերմակավոր)-ից մինչև Կույր վանական (Ճերմակավոր) միննույն կերպարի հասունացման շղթան փակվում է սկզբնական և վերջնական ծայրերը միացնելով և ստանալով մի փակ բեկյալ, ապա այդ բեկյալն սկսողն ու փակողը հենց ճգնավորն է. երևույթն արտահայտվում է այսպես. Աբեղա (Ճերմակավոր) (Վանահայր (Ճերմակավոր)) (Կույր (Ճերմակավոր)) □ ճգնավոր:

Ճգնավորի սիմվոլ-նշանային պատկերի տակ թաքնված է կենսափորձով իմաստնացած մեկը, որն իր լեռան բարձունքից նայում է վար նայողի հոգեբանությամբ: Ճգնավորն իր փորձը պարզում է երիտասարդի առաջ. «...փորեր եմ ու որոներ տակեն բան մը գտնելու համար, կարևոր բան մը. այդ մի՛շտ դատարկ փոսը, որ ինչքան փորես, այնքան ավելի դատարկ կդառնա» (էջ 384-385): Կյանքի իմաստի հերթական աֆորիստիկ ամփոփում՝ ունայնություն ունայնությանց: Սողոմոն Իմաստունի աշակերտն է ճգնավորը, որը հանգել է կյանքի «փոսը» շարունակ փորելու ճշմարտությանը: Կյանքի իմաստն է փնտրում նաև երիտասարդ Աբեղան, որի ներքին ողբերգական պառակտվածությունը, որը բնորոշ է մեծ, բացառիկ անհատականություններին, նրան մղելու է դեպի Վանահայրը, հոգու էվոլյուցիան բերելու է նրան Կույրի բարձունք, որտեղից էլ՝ ամենաբարձր կատարը՝ ճգնավոր: Իսկ առայժմ նա առաջին աստիճանի վրա է:

Ներքին պայծառատեսությամբ, որպես բացառիկ անհատականություն, Աբեղան իր ապրելիք կյանքի թունելի վերջում մտովի տեսնում է ճգնավորին՝ հավերժորեն «փոս» փորող: Նա գիտե, որ ներքին որոնումներն իրեն բերելու են դեպի ճգնավորի լեռան բարձունքը (ավելի ճիշտ՝ դա գիտե Շանթը, որն էլ բաց գրքի պես Աբեղայի հոգին փռում է մեր առաջ): Կյանքի ունայնությունը լցնող ինչ-որ բան է պետք. ճգնավորը փոսը լցնում է երազներով: Աբեղան կանգնում է երազներով լցված փոսի վրա և ոտքերի տակ զգում **կայուն հող**: Ուշադրություն դարձնենք կարևոր մի հանգամանքի. փոսը պատրանքներով լցնելու գեղարվեստական պատկերը, որպես արվեստի կերպավորման հնարանք, միջոց, բխում է ոչ թե Շանթի ռոմանտիկ մտածողությունից, այլ ամենախոր, ամենացավոտ ու ահագոտ ռեալիզմ է՝ կյանքի բնականոն պարտադրանք: Աբեղայի հոգում ոչ թե քնած կրքի ձայնը հաղթեց, այլ **բանականորեն** նա հետ մղվեց դեպի Արևի տաճար. կյանքի տառապագին ցավն ընկալելով՝ նա հետ մղվեց դեպի հաճույք և ծիծաղ, որն էլ «հավերժական վերադարձի» գեղարվեստական դրսևորում է:

Վանահոր միաբանությունը ոչ թե Աբեղայի տեղը չէր, այլ նա այստեղ հայտնվել էր ոչ ճիշտ ժամանակին, նա վերադառնալու է դեպի Վանահայրը և հասնելու է ճգնավորին: Վերլուծելով Աբեղայի ներաշխարհը՝ Շանթը «հրում» է նրան դեպի կյանքի ծովը, ուր Աբեղան իրեն տեր է զգում՝ պատրաստ ընկճելու գոռ ալիքներին, իշխող կամքով հարթելու իր ճանապարհի խոչընդոտները: Աբեղայի կամքն առ իշխանություն Արևի տաճարում օգնում է նրան տեղ գտնել հզորների կողքին:

Եռադեմ կերպարի առաջին աստիճանը՝ Աբեղան (Ճերմակավորը), լիովին ձևավորվում է, երբ ազատվելով Կասկած-Ճերմակավորից՝ վճռում է մխրձվել «ծովը» այն վայելելու, սեփական փորձով իմաստնանալու, տառապելու, գերհասունանալու և հոգևոր զարգացման երկրորդ՝ Վանահոր աստիճանին բարձրանալու: **Պատրաստի, ապրված գաղափարները նրան պետք չեն:** Հիշենք Ժողովողի իմաստուն

խոսքերը. «Որովհետև մարդու գործը իմաստուն էր, հաջող, գիտությանը լիքը, և այդ բոլորը նա թողնում է մեկին, որը չի աշխատել այդ ամենի վրա, - սա էլ է ունայն և մի մեծ չարիք» (Ժող. Բ 21): Կյանքում ինչի էլ որ հասնի Աբեղան, որպես բացառիկ անհատ, հասնելու է ներքին մաքառումով և խոր տառապանքով: **Հգոր կամքով առ իշխանություն՝ Աբեղան ինքն է ընտրում իր ողբերգական ճակատագիրը:** Վանահոր «թեթևացրած» ուղին նրա համար չէ:

Քանի որ մարդը մահկանացու է, դարեր շարունակ նրան հուզել է կյանքի, մահվան, անմահության հարցը: Արվեստում ևս մարդը իր փիլիսոփայական խորհրդածություններում փնտրում է ողբերգականը, հանգում ողբերգականին: Ողբերգականի գաղտնիքը կարելի է ձևակերպել որպես անցում վշտից ուրախություն: Լինելով Աբեղայի ողբերգական կերպարի մյուս բևեռը՝ Կույրը ևս իր մեջ ամփոփում է ողբերգականը: Կույրի կերպարը՝ վշտի և ուրախության, թախծի և հրճվանքի, մահվան և հարության շերտերի միագումարը, ամբողջանում է Աբեղայից Կույրն ընկած հոգեբանական անցումներով՝ ձևավորվելով որպես կերպարի հասունացման վերջնական արդյունք: Գերհգոր կամքով երկփեղկված հոգու տառապանքից ազատվելով՝ Կույրը հոգու խաղաղությանն է հասել: Նրան բնորոշ առաջին հատկանիշը գերմարդկային կամքն է, որով «հանել է» աչքերը՝ ավելի պայծառատես դառնալու: Նրա գերիմաստնացած հոգին տեսնում է ամեն, ամեն բան, ինչ անհաս է միաբանության մնացյալ անդամներին: Կարծես երկփեղկված հոգու տանջանքը մարած է նրա մեջ:

Կույրը Վանահոր փնտրած գերմարդն է՝ կատարելության տիպար, գերհգոր, գերմաքրագործված էությանը: Նա ցավի և տառապանքի ուղիներով ելել է վեր՝ նախնական ստոր բնագոյները «կտրել, դեն նետելով» իր հոգուց: Եվ այժմ կյանքի և մահվան հակադրության ցավից իմաստնացած՝ ասես «խաղաղությանն է հասել նա հոգու»: Հոգևոր արթնացման նրա լեռն ավելի բարձր է, քան Վանահոր հասած կատարը, որտեղից Վանահայրը փնտրում է հենց Կույրի լեռը: Կույրն իր նվաճած կատարից տեսնում է և՛ շուրջը, և՛ հեռուն, և՛ շատ ավելի մեծ շառավղով, քան որևէ այլ ոք: Կույրի կերպարը, որքան էլ խորհրդանշական, ռեալիստական է՝ հոգեբանորեն խոր: Նրա արտաքին նկարագիրը՝ *«Անոր քովը փայտե ցած արթոնակի մը վրա նստած է Կույր վանականը. շիտակ, անշարժ. երկու ձեռքը գավազանին ու գլուխը բարձր պահած»* (էջ 368), բոլոր կույրերի կեցվածքի նկարագիրն է:

Արտաքին աշխարհը տեսողությամբ չընկալելով՝ նրանք կտրված են ամեն ինչից, բայց չգործող մի զգայարանի փոխարեն սրվող մեկ այլ զգայարանի կենսաբանական հավասարակշռմամբ նրանք ձեռք են բերում խոր ներհայեցողություն, որը բնորոշ է նաև Կույրի գեղարվեստական կերպարին: Շանթի կողմից Կույրի կերպարի ընտրությունը, որպես Աբեղա-Վանահայր-Կույր եռապատկերի վերջին ակորդ, պատահական չէ. Աբեղայից սկսվող երկփեղկված հոգու լարված դրամատիզմը պետք է զարգանալով բարձրանար Վանահոր աստիճանին և այնտեղից էլ՝ ավելի բարձր մի բանի, որն էլ Կույրի ներքին պայծառատեսությունն է, քանի որ գերմարդը հոգևոր երևույթ է: Կույրն ինքը գերմարդ է: Թվում է՝ նաև անվրդով: Թվում է... Որպես Աբեղա-Վանահայր-Կույր միասնական կերպարի երրորդ՝ վերջին աստիճան, որով ձևավորվում, ամբողջական է դառնում կերպարը, վերջին աստիճան, որը հոգևոր հասունության կատարելատիպ է:

Կույրն անգամ՝ գերմարդը, դրամայի վերջում չդիմանալով մահվան փաստին՝ որպես կյանքի վերջի գիտակցման, հետ է մղվում դեպի Աբեղան, դեպի ամեն ինչի սկիզբ: Վերջին պահին երկփեղկվող նրա ես-ը կյանքի հավերժական գոյության հիմն է փառաբանում: Մահվան մոտիկությունը նրան հետ է մղում դեպի կյանք, ծերությունը նրան հետ է մղում դեպի պատանություն, անեզր ցավը հետ է մղում նրան դեպի անգուսպ հրճվանք՝ ձևավորելով ամենախոր ողբերգականությունն իր մեջ ունեցող գեղարվեստական պատկեր-կերպար:

Հոգու երկփեղկումը, որը բնորոշ է բացառիկ անհատականություններին, իր արմատներով սնվում է կյանքի և մահվան շուրջ խորհրդածություններից: Անմահության որոնման ճանապարհին այն մարդուն կանգնեցնում է մի հանգուցակետում, որտեղից բացվում է երկու ուղի՝ կա՛մ դեպի Աստված, կա՛մ դեպի գերմարդ: Կույրը, որն անասան էր թվում, լսեց ներքին ձայնին՝ իզո՞ւր... Ձայնը հուշում է Վանահոր խոսքերը, թե մաքառման ճանապարհն անվախճան է. *«ներքին անվերջ նվաճումները բարձունքե-բարձունք, պարիսպե-պարիսպ, տարակույսներու անդունդներու վրայեն, ելքերով ու անկումներով. անդադար խոյանք մը դեպի ճշմարտությունը»* (էջ 429), բայց Կույրն այս ամենը վաղո՞ւց էր ապրել. «Դուք վերև եք նայում, երբ ձգտում եք բարձրանալ: Իսկ ես նայում եմ ներքև, **քանզի բարձրացել եմ**»³:

Կույրի հոգում ողբերգական երկփեղկումը, որը վերաթնանում է ներքին ճեմակավորի «Իզո՞ւր» հարցով, և՛ ամփոփում, ամբողջացնում է կերպարը, և՛ նրա «անավարտվածությամբ» ետ է մղում դեպի սկիզբների սկիզբ՝ որպես հավերժական վերադարձ, կենսահաստատում, կենսասիրություն և խոր հումանիզմի դրսևորում: Փաստորեն՝ ցավ և հրճվանք, տառապանք և հաճույք երկփեղկվածությունը, որը նույնն է, թե մահվան ու կյանքի հակադրություն, Կույրը լուծում է հետդարձով դեպի կյանք՝ որպես հավերժական գոյապտույտի հաստատում: Կույրի կերպարը, որպես դրամատիկական երկի հերոս, ներքին ողբերգական դրամատիզմով գործողությունները մղում է և՛ ետ՝ դեպի ամեն ինչի հավերժական վերադարձ, և՛ առաջ՝ է՛լ ավելի բարձր մի լեռ՝ ճգնավորի բարձունքը:

Կույրի կերպարը Աբեղայի հոգեբանական հասունացման մյուս բևեռն է՝ կրկին ողբերգականի գեղագիտության մարմնավորում:

³ Ֆ. Նիցշե, Այսպես խոսեց Ջրադաշտը, Երևան, 2002 թ., էջ 65: